O‘ZBEK TILIDA AFFIKSATSIYANING SEMANTIK KO‘RINISHLARI

Narzullayeva Muborak Sherzod qizi
Guliston davlat universiteti

Received: 18.10.2025
Revised: 19.10.2025
Accepted: 20.10.2025

Kalit so‘zlar:
o‘zbek tili, affiksatsiya, semantik o‘zgarish, morfemik tuzilma, so‘z yasash, grammatika.

Annotatsiya. Ushbu tezisda o‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida affikslar orqali so‘zlarning ma’nosi, grammatik kategoriyalari va leksik xususiyatlari qanday o‘zgarishi o‘rganiladi. Affiksatsiya jarayonining semantik funksiyalari, so‘z yasashdagi roli va morfemik tuzilishga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, semantik o‘zgarishlar o‘zbek tilini o‘qitish va tarjima jarayonlarida amaliy qo‘llanilishi ko‘rsatib beriladi.

Keywords:
Uzbek language, affixation, semantic change, morphemic structure, word formation, grammar.

Annotation. This thesis analyzes the semantic manifestations of affixation in the Uzbek language. The study investigates how affixes change word meanings, grammatical categories, and lexical features. The semantic functions of affixation, its role in word formation, and its impact on morphemic structure are systematically analyzed. Additionally, the study demonstrates how these semantic changes can be applied in teaching and translation of the Uzbek language.

Ключевые слова.
узбекский язык, аффиксация, семантические изменения, морфемная структура, словообразование, грамматика

Аннотация. В данной диссертации анализируются семантические проявления аффиксации в узбекском языке. Исследование рассматривает, как аффиксы изменяют значения слов, грамматические категории и лексические особенности. Семантические функции аффиксации, её роль в словообразовании и влияние на морфемную структуру систематически анализируются. Кроме того, демонстрируется практическое применение этих семантических изменений в преподавании и переводе узбекского языка**.**

Kirish. O‘zbek tilida affiksatsiya jarayoni tilshunoslikda alohida o‘rganilgan mavzulardan biri bo‘lib, u so‘z yasash va morfemik tizimning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Affiksatsiya jarayoni orqali so‘zlar turli ma’nolar, grammatik kategoriyalar va leksik xususiyatlarga ega bo‘ladi, shu bilan birga, ular tilning morfologik va semantik tizimini boyitadi. So‘z yasashning ushbu shakli nafaqat grammatik, balki leksik va semantik funksiyalarni ham ifodalaydi, ya’ni affikslar

so‘zlarning ma’nosini o‘zgartirish, qo‘shimcha ma’no qatlamlarini yaratish va yangi so‘zlar hosil qilish imkonini beradi. O‘zbek tilshunos olimlari affiksatsiyaning turli jihatlarini, jumladan uning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlarini batafsil tahlil qilgan. Shu bilan birga, semantik nuqtai nazardan affiksatsiya jarayoni tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida, xususan, o‘zbek tilini o‘qitish, lug‘at yaratish va tarjima jarayonlarida keng qo‘llaniladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlarini aniqlash, ularning morfemik tizimdagi o‘rnini tahlil qilish va bu jarayonning o‘zbek tilining lug‘aviy va grammatik xususiyatlariga ta’sirini o‘rganishdir. Shu maqsadda, affiksatsiyaning turli turlari, ularning semantik funksiyalari va so‘z yasashdagi roli nazariy va amaliy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida olingan natijalar o‘zbek tilining morfologik va semantik tuzilmasini chuqurroq tushunishga, shuningdek, tilni o‘qitish va tarjima jarayonlarini samarali tashkil qilishga xizmat qiladi. Shu tarzda, mazkur tadqiqot o‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlarini tizimli ravishda o‘rganish va ularning til tizimidagi ahamiyatini ilmiy asosda aniqlashga yo‘naltirilgan.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlari masalasi ko‘plab tilshunos olimlar tomonidan tadqiq qilingan va ularning ishlarida affiksatsiyaning morfemik, semantik va grammatik jihatlari batafsil o‘rganilgan. Birinchi navbatda, Xolmatov [1] affiksatsiya jarayonining o‘zbek tilidagi so‘zlar ma’nosiga qanday ta’sir qilishini tahlil qilib, morfemik tizim va so‘z yasash qoidalarini fonologik va semantik nuqtai nazardan izohlashga urinadi. Shuningdek, Karimova [2] affikslarning turli so‘z turkumlarida qo‘llanishi va ularning semantik xususiyatlariga ta’sirini batafsil o‘rganib, so‘zlarning leksik ma’nosi va grammatik kategoriyalaridagi o‘zgarishlarni tizimli tarzda ko‘rsatadi. Ahmadov [3] esa affiksatsiya jarayonida yuzaga keladigan semantik o‘zgarishlarni fonetik va morfemik kontekst bilan bog‘lab, ularning so‘z yasash va til tizimidagi o‘rnini tahlil qiladi. Bundan tashqari, Sultonov [4] affikslarning semantik funksiyalarini o‘zbek tilining tarixiy rivoji va zamonaviy talaffuz qoidalari bilan uzviy bog‘lab, affiksatsiya jarayonining til tizimida qanday ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Toshpulatova [5]ning tadqiqotlarida esa affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlari, ularning morfemik tizimdagi o‘rni va so‘z yasash jarayonidagi roli batafsil tahlil qilinadi, shuningdek, bu jarayonning pedagogika va tarjima amaliyotidagi ahamiyati muhokama qilinadi. Shu tarzda, olimlarning tadqiqotlari affiksatsiyaning semantik xususiyatlarini chuqurroq tushunish, morfemik va grammatik qonuniyatlarni aniqlash hamda o‘zbek tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida qo‘llash imkonini beradi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotning materiallari sifatida o‘zbek tilidagi turli matnlar, shu jumladan adabiy matnlar, pedagogik va ilmiy asarlar, shuningdek,

so‘z boyligi va grammatik struktura jihatidan boy bo‘lgan lug‘at materiallari tanlab olindi. Tadqiqotda affiksatsiya jarayonini tahlil qilish uchun morfemik va semantik tizim chuqur o‘rganildi. Shu maqsadda ilgari o‘tkazilgan izlanishlar, jumladan Xolmatov, Karimova, Ahmadov, Sultonov va Toshpulatovaning tadqiqotlari material sifatida asos bo‘lib xizmat qildi. Tadqiqot metodologiyasida sifatli va miqdoriy tahlil usullari uyg‘unlashtirilib, affiksatsiya jarayonidagi semantik o‘zgarishlarni aniqlash uchun kontekstual tahlil, morfemik segmentatsiya va so‘z yasashning turli modellari qo‘llanildi. Shu bilan birga, lingvistik kuzatuv va taqqoslash usuli yordamida turli affikslarning semantik xususiyatlari, ularning so‘z tarkibidagi roli va grammatik funksiyalari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida olingan ma’lumotlar tizimli tarzda saralab, affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlari, so‘z yasashdagi ta’siri va morfemik tizimdagi o‘rni yoritildi. Natijalar asosida affiksatsiyaning semantik jarayoni faqat nazariy jihatdan emas, balki tilni o‘qitish va tarjima jarayonlarida ham amaliy qo‘llanilishi mumkinligi ko‘rsatildi. Shu tarzda, materiallar va metodlar bo‘limi tadqiqotning ishonchliligi, ilmiy asoslanganligi va o‘zbek tilshunosligi sohasida amaliy ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi.

1-Jadval. O‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlari va ularning til tizimidagi ta’siri

Affiks turi	Semantik ko‘rinish	Til tizimidagi ta’siri
Fe’l affikslari	Ish-harakatning turli shakllari va zamon aspekti	Grammatik kategoriyalarni ifodalaydi, fe’l ma’nosini kengaytiradi
Ot affikslari	Mavjudot yoki predmetning yangi nomini yaratadi	So‘z yasash orqali leksik boylikni oshiradi
Sifat affikslari	Sifatning darajasi yoki xususiyatini bildiradi	So‘zlarning ma’nosini aniqlashtiradi, morfemik tizimni boyitadi
Ravish affikslari	Harakatning usuli yoki holatini ko‘rsatadi	So‘zning semantik nuanslarini kuchaytiradi
Ko‘plik va egalik affikslari	Miqdor va egalikni bildiradi	Grammatik ma’nolarni aniqlashga yordam beradi

Ushbu jadval o‘zbek tilida affiksatsiyaning asosiy semantik ko‘rinishlarini va ularning til tizimidagi ta’sirini tizimli ravishda ko‘rsatadi. Har bir affiks turi so‘z ma’nosini kengaytirish, grammatik kategoriyalarni ifodalash va morfemik tizimni boyitishda muhim rol o‘ynaydi. Jadval orqali affiksatsiyaning semantik xususiyatlari, so‘z yasashdagi funksiyasi va til o‘qitish hamda tarjimada amaliy qo‘llanilishi aniq

tushuntiriladi. Ushbu jadval o‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlarini tizimli ravishda tasvirlaydi va ularning til tizimidagi funksiyalarini aniq ko‘rsatadi. Har bir affiks turi alohida satrda keltirilgan bo‘lib, ularning semantik ma’nosi va til tizimidagi roli izohlanadi. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, fe’l affikslari ish-harakat va zamon aspektini ifodalash orqali grammatik tarkibni boyitadi, ot affikslari yangi leksik birliklar hosil qilish imkonini yaratadi, sifat va ravish affikslari esa so‘zlarning ma’nosini aniqlashtiradi va semantik nuanslarni kuchaytiradi. Shu bilan birga, ko‘plik va egalik affikslari grammatik ma’nolarni belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Jadvalning afzalligi shundaki, u o‘zbek tilidagi affiksatsiyaning semantik jarayonlarini vizual tarzda tushunishga yordam beradi va tadqiqot natijalarini tizimli shaklda taqdim etadi. Tadqiqot amaliyotida ushbu jadval til o‘qitish, lug‘at yaratish va tarjima jarayonlarida affiksatsiyaning semantik xususiyatlarini samarali tushuntirish uchun qulay vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlari masalasini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, affiksatsiya jarayoni nafaqat so‘zlarning grammatik kategoriyalarini belgilash, balki ularning semantik ma’nolarini boyitish va yangi leksik birliklar hosil qilishda muhim rol o‘ynaydi. Misol uchun, so‘z yasash jarayonida qo‘llanilgan turli affikslar yordamida bir asosiy so‘zdan bir nechta ma’noviy variantlar hosil qilinadi, bu esa tilning semantik moslashuvchanligini va morfemik tizimning o‘zaro bog‘liqligini namoyon etadi. Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, affikslarning semantik funksiyalari so‘z turkumlariga qarab farq qiladi; masalan, fe’l affikslari ish-harakatning turli shakllarini va zamon aspektlarini ifodalaydi, ot affikslari esa mavjudot yoki predmetning yangi nomini yaratadi va ularning leksik ma’nosini kengaytiradi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, affiksatsiyaning semantik jarayoni fonetik va morfemik kontekst bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ba’zi hollarda tovush o‘zgarishlari yoki urg‘u ta’siri semantik nuanslarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, olimlarning ilgari o‘tkazgan tadqiqotlari bilan solishtirganda, ushbu izlanish affiksatsiyaning zamonaviy o‘zbek tilida amaliy qo‘llanilishi, so‘z yasashdagi kreativ imkoniyatlari va pedagogik jarayonlarda samarali foydalanish imkoniyatlarini ham aniqladi. Shu tarzda, tadqiqot muhokamasi affiksatsiya jarayonining til tizimidagi ahamiyati, morfemik va semantik qonuniyatlar bilan uzviy bog‘liqligi, shuningdek, ularning til o‘qitish, lug‘at tuzish va tarjima jarayonlaridagi amaliy ahamiyati yuzasidan ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o‘zbek tilida affiksatsiyaning semantik ko‘rinishlarini tizimli tarzda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, uning natijalari tilshunoslik nazariyasi va

amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida affiksatsiya jarayonining so‘z ma’nosi, grammatik kategoriyalari va morfemik struktura bilan qanday uzviy bog‘liqligi aniqlanib, bu jarayonning so‘z yasashdagi roli batafsil tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, affiksatsiya orqali yangi so‘zlar hosil qilinadi, so‘zlarning semantik boyligi oshadi va tilning morfemik tizimi yanada moslashuvchan bo‘ladi. Shu bilan birga, affiksatsiyaning semantik xususiyatlari til o‘qitish, lug‘at tuzish va tarjima jarayonlarida amaliy qo‘llanilishi mumkinligini ta’kidlaydi, bu esa o‘zbek tilini chuqurroq o‘rganish va samarali o‘qitish imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqot natijalari affiksatsiyaning fonetik, morfemik va semantik qonuniyatlarini birlashtirgan holda, o‘zbek tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xolmatov, A. (2015). O‘zbek tilidagi affikslarning talaffuzi va fonetik o‘zgarishlari. Toshkent: Fan.
2. Karimova, M. (2017). Affikslar va ularning morfemik struktura bilan bog‘liq fonetik va semantik jarayonlari. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Ahmadov, B. (2018). O‘zbek tilida affiksatsiya va semantik o‘zgarishlar. Toshkent: Tilshunoslik.
4. Sultonov, R. (2019). O‘zbek tilining zamonaviy talaffuz va semantik qoidalari. Toshkent: Ilmiy nashrlar.
5. Toshpulatova, N. (2020). Affikslarning morfologik tizimdagi o‘rni va semantik funksiyalari. Toshkent: Fan va Texnologiya.